BIJLAGE Rapportage tweede helft jaar 2015

Land	**Liberia, Sierra Leone en Guinee**
Datum	**6-8 juli 2015**
Delegatieleider	**Minister Ploumen (BHOS)**
Type missie	**Handel- en OS-missie**
Delegatie	**34 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen uit (top)sectoren water/maritiem, life sciences & health**
Achtergrond	**Eerste economische missie sinds de uitbraak van ebola.**

Samenvatting
Toegang tot kennis, kunde, investeringen en producten is cruciaal voor de wederopbouw en duurzame ontwikkeling van de bevolking en economie van deze door ebola getroffen landen. De inzet van Nederlandse expertise levert wederzijds voordeel: economisch herstel en wederopbouw, evenals (handels)kansen voor Nederlandse bedrijven. Hulp en handel zijn gecombineerd door een bijdrage voor de wederopbouw van € 5 miljoen via het Trust Fund van de Wereldbank en de inzet van het handelsinstrumentarium voor deze landen.

Belangrijkste onderdelen programma
- Met president Sirleaf van Liberia is gesproken over de aanpak van ebola en de bijdragen die Nederland zou kunnen leveren aan het herstel van het land. Ook kon de Nederlandse bedrijvendelegatie zich presenteren. Tijdens een *Aid & Trade* lunch konden Nederlandse en Liberiaanse partijen met elkaar kennismaken via matchmaking.
- Kennismaking met het Business Startup Center (BSC), waar jonge Liberiaanse entrepreneurs een bedrijf zijn gestart en in enkele gevallen ook leningen hebben gekregen via BSC. Ook is gesproken met de directeur van de Forestry Development Authority over duurzame landschapsaanpak en een integraal beheer van natuurlijke hulpbronnen.
- Gesprek met president Bai Koroma van Sierra Leone en diverse andere politici over de ebola problematiek, de kansen voor duurzaam economisch herstel en de wijze waarop Nederlandse partijen dat herstel kunnen ondersteunen. Tevens is aandacht gevraagd voor de terugkeer van illegaal in Nederland verblijvende burgers uit Sierra Leone.
- Rondetafelbijeenkomst over economische groei en private sectorontwikkeling in Sierra Leone met president Bai Koroma en waarnemend minister Daramy van Handel en Industrie. Tijdens deze bijeenkomst werd de aftrap gegeven voor zes bilaterale projecten.
- Bezoek aan de Sierra Leone Ports Authority Shipyard, Marine Shlipway (recent door Holland Shipyards overgenomen. De werf, die mede met het Private Sector Investeringsprogramma (PSI) is gefinancierd, kan dankzij dit programma ongeveer 50 arbeidsplaatsen extra scheppen.
- Gesprek met premier Mohamed Said Fofana van Guinee over onder meer het volledig uitbannen van ebola. Daarnaast sprak minister Ploumen met zowel de premier als de oppositieleiders over de presidentsverkiezingen in oktober 2015, waarbij zij het belang van vreedzame verkiezingen benadrukte. Het was voor het eerst dat een Nederlandse minister Conarky, Guinee bezocht.
- Ten overstaan van de premier van Guinee hebben alle Nederlandse partijen zich kunnen presenteren. Ook matchmaking met partijen uit Guinee stond op het programma.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen
Het belang van MVO en de koppeling tussen hulp en handel stonden centraal tijdens de missie. De bezochte Sierra Leone Brewery, onderdeel van de Heineken-groep werkt met lokale boeren samen aan het verbouwen van gewassen en verbetering van landbouwproducten. Tijdens de ebola-uitbraak is Heineken, ondanks de verminderde vraag naar bier, sorghum blijven afnemen van de boeren. Dit heeft de lokale bevolking geholpen deze periode te overbruggen.
In Guinee sprak de minister met verschillende politici over de opbouw van een rechtsstaat, mensenrechten en het bestrijden van straffeloosheid. Ook bezocht zij het *Stade du 28 Septembre*

waar mensenrechtenverdedigers vertelden over de massaslachting van 2010 in het stadion. Tevens is gesproken over de strijd tegen straffeloosheid in Guinee.

Ook is aandacht besteed aan de noodzaak om ebola uit te bannen en aan de structurele verbeteringen die in de gezondheidszorg moeten worden doorgevoerd. In alle drie de landen is daarnaast gesproken over migratie, de migratieproblematiek en democratisering.

Resultaten en follow-up
Het bezoek paste in het streven naar een brede, geïntegreerde en toekomstgerichte relatie met Liberia, Sierra Leone en Guinee. Politiek, economie, mensenrechten en ebola-problematiek zijn hierin belangrijke elementen.

In Sierra Leone werden zes documenten ondertekend door deelnemers aan de economische missie. Zo heeft het bedrijf Masada uit Sierra Leone, dat de vuilnisophaaldienst in Freetown verzorgt, een MoU gesloten met het Nederlandse bedrijf *The Waste Transformers* om energie op te wekken uit vuilnis. Natural Habitats sloot een MoU met de overheid van Sierra Leone om 120 miljoen dollar te investeren in een biologische palmolieplantage.

Op 30 november 2015 werd een investeerdersconferentie in Nederland gehouden, getiteld 'Back to Growth'. Ruim 500 vertegenwoordigers van bedrijven, investeerders, *multilaterals* en de regeringen van de betreffende landen spraken over de broodnodige investeringen in de wederopbouwfase. De conferentie bood een uniek platform om de investeringskansen in Liberia, Sierra Leone en Guinee op het gebied van infrastructuur, gezondheidszorg en landbouw te belichten, maar toonde ook aan dat het investeringsklimaat nog zwak is en de capaciteit om een goede business case te presenteren beperkt.

Zie ook bijgevoegde RVO factsheet.

Land	**Mexico (Mexico-Stad, Ciudad del Carmen)**
Datum	**3 september 2015**
Missieleiding	**Minister Ploumen (BHOS)**
Type missie	**Economische missie**
Delegatie	**23 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen uit de (top)sectoren energie en maritiem**
Achtergrond	**verkennen van de Mexicaanse energiemarkt**

Samenvatting
Het doel van het bezoek was het verkennen van de energiemarkt en het positioneren van toeleverende bedrijven in de Mexicaanse energiesector met het oog op de Mexicaanse energiehervormingen.

Belangrijkste onderdelen programma
- In Ciudad del Carmen werd in aanwezigheid van de bedrijvendelegatie een seminar gehouden over gezondheid, veiligheid, arbeidsomstandigheden en duurzaamheid in de industrie.
- In Mexico City opende de minister een panel over maatschappelijk verantwoord ondernemen in de energiesector.
- Met staatsecretaris Lourdes Melgar van Energie, besprak de minister de mogelijkheden voor structurele samenwerking tussen Nederland en Mexico op het gebied van energie.
- Met de Mexicaanse minister Coldwell van Energie sprak minister Ploumen over het belang van goede regelgeving. Met minister Coldwell is een MoU getekend ter bevordering van samenwerking op het gebied van energie.

MVO en maatschappelijke uitdagingen
Maatschappelijk verantwoord ondernemen, duurzame groei en de transitie naar duurzame energie stonden tijdens de missie hoog op de agenda. Een tweetal bijeenkomsten stond in het teken van certificering en duurzaamheid in de energiesector. Met staatsecretaris Lourdes Melgar sprak minister Ploumen over samenwerking op het gebied van MVO. De ervaring met de mijnbouwsector in Colombia biedt aanknopingspunten voor tripartiete initiatieven tussen Nederland, Mexico en Colombia. Samenwerking op het gebied van MVO is een belangrijk onderdeel van genoemd energie-MoU.

Mexico streeft naar een zorgvuldige opening van zijn energiemarkt voor particuliere en buitenlandse partijen. Dit vergt procesmatige aanpassingen van zowel de betrokken Mexicaanse bedrijven als van de Mexicaanse overheid. In overleg met Mexico wordt bekeken hoe Nederlandse ervaring op het gebied van het privatiseren van de energiesector hierbij van dienst kan zijn.

Resultaten en follow-up
De deelnemende Nederlandse bedrijven gaven aan nieuwe kansen te zien op de Mexicaanse markt. Ook de bij het programma betrokken Mexicaanse partijen gaven aan mogelijkheden te zien voor samenwerking met Nederlandse partijen.

Voor de uitvoering van het MoU wordt in samenwerking met de topsectoren energie en maritiem een werkplan opgesteld. Dit publiek-private werkplan krijgt zowel een strategisch als een operationeel karakter. Om het werkplan optimaal te laten aansluiten bij de wensen van alle stakeholders, wordt een sectorstudie uitgevoerd naar de *local content* behoefte in Mexico. Een Nederlandse energiediplomaat zal de uitvoering van het werkplan vanuit Mexico ondersteunen.

Het is van belang dat ook Nederlandse kennisinstituten met Mexicaanse gesprekspartners samenwerkingsmogelijkheden onderzoeken. Na afloop van de missie vonden in Nederland vijf bijeenkomsten plaats waarbij de verschillende stakeholders de gezamenlijke strategie voor de komende tijd hebben bepaald.

Zie bijgevoegde RVO factsheet

Land	**Brazilië**
Datum	**12 en 13 november 2015**
Missieleiding	**Plaatsvervangend Directeur-Generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen namens minister Ploumen (BHOS)**
Type missie	**Economische missie**
Delegatie	**23 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen uit de (top)sectoren energie en maritiem**
Achtergrond	**Investeren in de bilaterale economische betrekkingen**

Samenvatting
Brazilië kent grote maatschappelijke uitdagingen, bijvoorbeeld op het gebied van klimaatverandering, droogte, overstromingen, vergrijzing en verstedelijking. Dit biedt handels-en investeringsmogelijkheden voor Nederlandse bedrijven in uiteenlopende sectoren. Het doel was te onderstrepen dat Nederland ondanks de moeilijke Braziliaanse economische situatie blijft investeren in de economische betrekkingen.

Belangrijkste onderdelen programma

- Tijdens het bezoek hebben Nederlandse bedrijven in verschillende steden workshops en seminars hun expertise op het terrein van afvalmanagement geëtaleerd.
- Tijdens het bezoek was er veel aandacht voor het *Clean Urban Delta Initiative*. Dit Nederlandse initiatief beoogt de schoonmaak van onder andere de ernstig vervuilde Guanabara baai in Rio de Janeiro.
- Met de viceminister van Transport, Natália Marcassa de Souza, besprak de delegatie de ontwikkelingen op het gebied van grootschalige infrastructuur in Brazilië, onder andere voor de aanleg van een logistieke corridor naar het noorden van het land.
- Met de secretaris van Luchthavens, Leonardo Victor Dantas da Cruz, werden enkele luchtvaartprojecten besproken. Het gesprek bouwde voort op het luchtvaartseminar van 28 oktober 2015 dat was georganiseerd als voorbereiding op een traject in het Partners for International Business programma in de luchtvaartsector.
- Bij het ministerie van Mijnbouw en Energie is met verscheidene hoge ambtelijke vertegenwoordigers gesproken over de samenwerking op het gebied van energie.

MVO en maatschappelijke uitdagingen

Het bezoek was gericht op samenwerking van Nederlandse bedrijven bij het aanpakken van maatschappelijke uitdagingen in Brazilië op het gebied van afvalmanagement en waterzuivering. Bij het Nederlandse Clean Urban Delta Initiative zijn over de gehele afvalketen verschillende soorten stakeholders betrokken: van kleine NGO's die recycling in de allerarmste wijken bevorderen tot grote bedrijven die moderne industriële waterzuiveringsoplossingen bieden.

Resultaten en follow-up

Hoewel de bedrijven merken dat het door de slechte economische situatie momenteel moeilijker is om opdrachten te verwerven, ziet men op de (middel)lange termijn voldoende kansen om actief te blijven op de Braziliaanse markt, mede dankzij het Partners for International Business programma.

Tijdens het bezoek is duidelijk geworden dat alle betrokken partijen de schoonmaak van de Guanabara baai vóór aanvang van de Olympische Spelen onwaarschijnlijk achten. Voldoende financiële middelen ontbreken en de tijd tot het begin van de Spelen is simpelweg te kort om het project uit te voeren.

Er is afgesproken om het bestaande MoU op het gebied van luchtvaart tussen het ministerie van Infrastructuur en Milieu en het Braziliaanse Secretariaat voor Burgerluchtvaart te verlengen. Het streven is om in 2016 (na de Olympische Spelen) een Braziliaanse luchtvaartmissie naar Nederland te organiseren.

Het gesprek met de viceminister van Transport bood aanknopingspunten om de samenwerking op het gebied van transport en logistiek te intensiveren. De viceminister nodigde Nederlandse partijen uit om te investeren in de nieuw aan te leggen logistieke infrastructuur. Ook werden kansen besproken op het gebied van havenontwikkeling. De viceminister is uitgenodigd voor een tegenbezoek aan Nederland om met mogelijk geïnteresseerde Nederlandse bedrijven in gesprek te gaan.

Land	**Turkije (Istanbul)**
Datum	**2 – 4 december 2015**
Missieleiding	**Plaatsvervangend Directeur-Generaal Buitenlandse Economische Betrekkingen namens minister Ploumen (BHOS)**
Type missie	**Economische missie**
Delegatie	**15 Nederlandse bedrijven uit de topsector Life sciences & health**
Achtergrond	**Verkennen van de gestaag groeiende Turkse zorgmarkt en bezoek aan de Turkse Innovatieweek**

Samenvatting
Turkije is een belangrijke nabije groeimarkt, ook op het gebied van gezondheidszorg. De missie viel samen met de Turkse Innovatieweek 2015 in Istanbul, waarvoor Nederland voor de tweede keer het partnerland was om het innovatieve imago van Nederland in Turkije te versterken.

Belangrijkste onderdelen van het programma

- Prins Maurits hield een openingstoespraak bij de Turkse innovatieweek. De Innovatieweek is met ongeveer 50 duizend bezoekers het belangrijkste evenement in Turkije op dit terrein. De Nederlandse inzet bestond verder uit de deelname van zeven *keynote* sprekers op de conferentie en een Holland Paviljoen waar de innovaties van acht Nederlandse bedrijven werden getoond.
- De plaatsvervangend directeur-generaal Bedrijfsleven en Innovatie van het ministerie van Economische Zaken ondertekende een MoU met TUBITAK, de Turkse tegenhanger van TNO. Dit MoU ziet toe op de oprichting een Kennis- en Innovatieplatform tussen Turkije en Nederland, waarbinnen wordt samengewerkt in EU-kaderprogramma's als Horizon 2020 en Eureka. Ook zal het platform bilaterale samenwerking stimuleren in de topsectoren energie, life sciences & health, high tech systemen & materialen, water en logistiek. Het zal bovendien een rol spelen bij de ontwikkeling van startup ecosystemen.
- De bedrijvendelegatie nam deel aan een seminar over gedeelde uitdagingen op het gebied van de gezondheidszorg en bezocht daarnaast twee ziekenhuizen in Istanbul. Daar werd onder andere gesproken over mogelijke samenwerking op het gebied van *research & development*. Ook volgden de bedrijven een matchmakingprogramma.

MVO en maatschappelijke uitdagingen

Prins Maurits sprak over maatschappelijke uitdagingen en innovatieve oplossingen. In het Holland Paviljoen werden innovatieve producten getoond, zoals een elektrische motorfiets van Storm Pulse, een zeezoutbatterij van het bedrijf Dr Ten en een elektrische stadsauto ontwikkeld door studenten aan de Universiteit van Eindhoven. In een interview met het dagblad Dünya Gazetesi sprak de delegatieleider over het belang dat Nederland hecht aan IMVO-principes in de hele waardeketen. Tijdens het bezoek van de bedrijvendelegatie aan het Acibadem Maslak-ziekenhuis vond een uitwisseling plaats van *best practices* op MVO-terrein. Het ziekenhuis werkt met de Turkse overheid samen om enkele maatschappelijk gezondheidsuitdagingen zoals obesitas het hoofd te bieden.

Resultaten en follow-up

- Met de oprichting van een kennis- en innovatieplatform is een kader gecreëerd voor concrete samenwerking tussen Turkije en Nederland op het gebied van innovatie. De voortgang wordt jaarlijks besproken tijdens het bilaterale *Joint Economic and Trade Committee*.
- De volgende zitting van het *Joint Economic and Trade Committee* voorgezeten door minister Ploumen samen met de Turkse minister van Economische Zaken wordt in 2016 in Nederland gehouden. Parallel wordt een business-to-business-forum georganiseerd.
- Ten slotte werden enkele contracten ondertekend. Zo tekende een van de deelnemers, mede dankzij een contact verkregen tijdens de economische missie naar Turkije in 2014, een contract van 65 miljoen euro voor de levering van 175 MW aan zonne-energie.

Land	**China**
Datum	**25 – 29 oktober 2015**
Missieleiding	**Minister Koenders (BZ)**
Type missie	**Economische missie**
Delegatie	**150 Nederlandse bedrijven, met name uit de (top)sectoren Agri, Life Sciences & health**
Achtergrond	**Economische missie met als thema *Sustainable Urban Delta* en marge van het staatsbezoek aan de Volksrepubliek China**

Samenvatting
Het staatsbezoek had ten doel de goede bilaterale relatie, die sinds het staatsbezoek van president Xi aan Nederland in 2014 verder is geïntensiveerd, te onderstrepen en te verdiepen. Met één van de grootste Nederlandse economische missies ooit heeft Nederland zich tijdens het staatsbezoek gepresenteerd als een strategische partner van het moderne China. De staatssecretarissen van Economische Zaken (EZ) en Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) reisden mee met deelmissies op het terrein van land- en tuinbouw en life sciences and health. In Shanghai sloot burgemeester Aboutaleb van Rotterdam aan bij een aantal economische programmaonderdelen[1]. Over het staatsbezoek heeft minister Koenders uw Kamer eerder geïnformeerd (Kamerbrief: 32735/ 34300v nr. 148).

Belangrijkste onderdelen programma

- In Beijing bezocht het Koninklijk Paar het *Sino-Dutch Dairy Development Center*, een melkveehouderij en onderzoekscentrum waar Wageningen UR en Friesland Campina met de China Agriculture University samenwerken aan de ontwikkeling van de zuivelsector in China. Ook bracht de Koning een bezoek aan het Nederlandse paviljoen van de *Beijing Design Week*. Daar vonden verschillende exposities en presentaties plaats van Nederlandse en Chinese architecten, designers en ondernemers, met als centraal thema duurzame stedelijke ontwikkeling.
- De Koning nam deel aan een rondetafelbijeenkomst met Nederlandse en Chinese CEO's, die tot doel had de bilaterale handels- en investeringsrelatie te versterken.
- Minister Koenders was gastheer van een handelsdiner (510 deelnemers) voor het Nederlandse en Chinese bedrijfsleven, waarbij ook de staatssecretarissen van EZ en VWS aanwezig waren.
- Op het eiland Chongming (nabij Shanghai) bezocht de Koning met Nederlandse toeleveranciers een Chinees-Nederlands tuinbouw project. In een modelkas worden moderne en duurzame technieken toegepast om de voedselproductie in een stedelijke omgeving te vergroten. De doelstelling van dit bilaterale project is de kas in te zetten als demonstratieproject om kennisoverdracht te stimuleren en de moderne duurzame technologie in China onder de aandacht te brengen. En marge van dit bezoek werd een seminar georganiseerd over duurzame tuinbouw.
- In Shanghai bezocht de Koning de vrijhandelszone. Daar woonde hij onder meer een seminar bij over het Chinese initiatief '*One Belt, One Road*'. Dit initiatief is gericht op de aanleg van infrastructuur - te weten weg- en spoorverbindingen van West-China via Centraal-Azië, en havens en scheepvaartroutes van China langs de kusten van Zuidoost-Azië, Oost-Afrika en Suezkanaal - naar Europa. De discussie richtte zich met name op duurzame agrologistiek.
- Het staatsbezoek eindigde met een bezoek aan de Alibaba-campus in Hangzhou. In aanwezigheid van de Koning en oprichter Jack Ma werden verschillende Nederlandse initiatieven op het gebied van e-commerce in China toegelicht.
- Voor de deelnemende bedrijven waren verschillende seminars georganiseerd, waaronder een seminar over de Chinese wisselkoers, intellectuele eigendomsrechten, een innovatieseminar en een seminar over *smart cities*. Ook waren voor de bedrijven meer dan 600 matchmaking-gesprekken georganiseerd en vond een netwerkreceptie plaats waarbij de bedrijven hun Chinese contacten konden uitnodigen.

[1] Rotterdam en Shanghai zijn zustersteden

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen

In de Kamerbrief van minister Koenders over het staatsbezoek is gerapporteerd over de wijze waarop mensenrechten tijdens het staatsbezoek werd opgebracht. Daarnaast heeft minister Koenders in zijn toespraken bij verschillende economische programmaonderdelen aandacht besteed aan het belang van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Ook was er een dialoog over duurzame palmolie, waarbij ook de Chinese private sector afspraken maakte over de import en verwerking van duurzame palmolie.

De welvaart in China is de afgelopen veertig jaar spectaculair gegroeid. De middenklasse is fors gegroeid en welvarender geworden. Deze groep heeft meer aandacht voor maatschappelijke vraagstukken, waaronder de kwaliteit van de economische groei en de leefomgeving. Vooral de milieuproblemen in het land zijn groot. De snelle verstedelijking moet daarom duurzaam zijn. Meer aandacht gaat uit naar persoonlijk welzijn, sociale voorzieningen, milieu, water- en voedselvoorziening, voedselkwaliteit, gezondheidszorg en ouderenzorg. Op al deze terreinen ziet China zich gesteld voor grote uitdagingen waarvoor het Nederlandse bedrijfsleven kennis en expertise te bieden heeft.

Resultaten en follow-up

Deze missie heeft als een van de grootste Nederlandse economische missies ooit – en mede dankzij de combinatie met het bezoek van het Koninklijk Paar – veel publiciteit in China en Nederland opgeleverd en het beeld van Nederland als innovatieve partner versterkt. Daarnaast is Nederland onder de aandacht gebracht als toeristische bestemming.

Gedurende het staatsbezoek werden 67 MoU's, 52 zakelijke overeenkomsten en een aantal contracten getekend. Een MoU tussen EZ en het Chinese ministerie voor Infrastructuur en Informatietechnologie formaliseert op overheidsniveau de samenwerking tussen het Chinese *Commercial Aircraft Corporation of China* (COMAC) en het Nederlandse cluster van luchtvaartbedrijven, getrokken door Fokker Technologies, Ten Cate en het Nederlands Lucht- en Ruimtevaartcentrum. Dit cluster wil graag een rol spelen in de ontwikkeling en productie van nieuwe COMAC-vliegtuigen. De Koning heeft op 7 december 2015 als follow-up een werkbezoek gebracht aan de windtunnel van de Stichting Duits-Nederlandse Windtunnels in Marknesse.

De staatssecretaris van EZ tekende een overeenkomst met de Chinese overheid voor de markttoegang van Nederlandse paprika's. De marktwaarde kan binnen vijf jaar oplopen tot ongeveer 15 miljoen euro. Nederland is een van de eerste landen die paprika's gaan leveren aan China.

Een MoU van ING Bank met de Bank of Beijing beoogt de opzet van een gezamenlijke digitale bank. Dit is voor ING een belangrijke stap met het oog op de penetratie van de grote Chinese markt voor *e-banking*.

Land:	**Verenigde Staten (Atlanta en Washington, D.C.)**
Datum:	**5 – 7 oktober 2015**
Missieleiding:	**Minister-President Rutte en Minister-President Bourgeois (Vlaanderen)**
Type missie:	**Nederlands-Vlaams economische missie**
Delegatie:	**85 Nederlandse en Vlaamse bedrijven uit de sectoren internetbeveiliging, financiële technologie en logistiek**

Samenvatting
De missie had tot doel Nederland en Vlaanderen als één economische regio in de VS te presenteren, onder het motto *Gateway to Europe*. Het zuidoosten van de VS – en vooral de staat Georgia – is zowel demografisch als economisch een belangrijke groeiregio van de VS. Naast de logistieke hubfunctie die Vlaanderen en Nederland met Georgia gemeen hebben, is er een gedeelde focus op IT (*fin tech* en *cyber security*) en *smart logistics*. Na het bezoek aan Atlanta reisden 35 Vlaamse en Nederlandse IT-bedrijven door naar Washington D.C. voor een tweedaags programma.

Belangrijkste onderdelen programma
- Minister-president Rutte en zijn Vlaamse ambtsgenoot Bourgeois spraken met gouverneur Deal over de handels- en investeringsrelatie.
- Beide minister-presidenten namen samen met de bedrijvendelegatie deel aan seminars over technologie en *smart logistics*.
- Met hooggeplaatste vertegenwoordigers van Amerikaanse bedrijven met belangrijke investeringen in Nederland en Vlaanderen werd gesproken over het investeringsklimaat en de logistieke kracht van Nederland-Vlaanderen.
- In en nabij Washington, D.C. vonden enkele seminars plaats over *cyber security*. De missie werd afgesloten met een netwerkevenement met de Northern Virginia Cyber Security Community, waar een MoU werd getekend tussen The Hague Security Delta, Virginia Economic Development Partnership en Fairfax County Economic Development Authority.

Mensenrechten en maatschappelijke uitdagingen
In het gesprek met gouverneur Deal werd de doodstraf aan de orde gesteld. Minister-president Rutte heeft de hoop uitgesproken dat Georgia zich voegt bij het toenemende aantal staten in de VS dat de doodstraf heeft afgeschaft of een moratorium heeft ingesteld. Tijdens het bezoek aan het *Martin Luther King Memorial* werd stilgestaan bij de burgerrechtenbeweging in de VS en de hedendaagse strijd tegen racisme en discriminatie.

Tijdens de missie besprak de minister-president niet alleen de mogelijkheden die internetinnovaties met zich meebrengen, maar moedigde hij de aanwezige bedrijven ook aan om mee te denken over het veiliger maken van het internet, dat nog steeds erg kwetsbaar is voor *cybercrime*. Met de logistieke sector werd gesproken over het intelligenter en efficiënter maken van logistieke systemen om zo de duurzaamheid van vervoersstromen verder te vergroten.

Resultaten en follow-up
Tijdens het bezoek aan Atlanta werden 7 MoU's en *Letters of Intent* ondertekend tussen Nederlandse/Vlaamse en Amerikaanse partijen. In de seminars en het matchmakingprogramma hebben de deelnemers daarnaast contact kunnen leggen met potentiële zakenpartners. Veel bedrijven hebben inmiddels *follow up*-gesprekken gevoerd.

Er is grote belangstelling bij publieke en private organisaties om, al dan niet in een publiek-privaat traject, de uitdagingen op het terrein van *cyber security* op te lossen. Het genoemde MoU biedt een platform om met partijen in de staat Virginia te werken aan deze oplossingen. De Nederlandse ambassade in Washington is actief betrokken bij de verdere uitwerking van deze samenwerking.

Land	**Japan**
Datum	**9 – 13 november 2015**
Missieleiding	**Minister-President Rutte en minister Kamp (EZ)**
Type missie	**Werkbezoek MP en Economische missie**
Delegatie	**120 Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en musea, gemeente Amsterdam en Amstelveen**
Achtergrond	**Brede economische missie die tegelijk plaatsvond met een missie van de gemeente Amsterdam en Amstelveen**

Samenvatting
Japan is na de VS de belangrijkste niet-EU investeerder in Nederland. De missie was gericht op het versterken van de bestaande relaties. Thema's die daarbij centraal stonden waren vergrijzing, arbeidsparticipatie, de rol van (glas)tuinbouw in de voedselvoorziening, de diversificatie van de energievoorziening. Ook werd gezocht naar nieuwe gebieden voor Japans-Nederlandse samenwerking. Er is nauw samengewerkt met de gemeenten Amsterdam en Amstelveen wiens economische missie tegelijkertijd plaatsvond. Zo is het programma rondom de thema's *sport science*, *Smart Olympics* en mode gezamenlijk vormgegeven en is ook het afsluitende handelsdiner in gezamenlijkheid georganiseerd en gefinancierd. Japan is bij uitstek een land waar het opbouwen van goede relaties voorafgaat aan het zakendoen. Voor de deelnemers die voorafgaand aan de missie nog geen zaken deden in Japan, was deze reis daarom vooral een eerste verkenning van mogelijkheden voor hun bedrijf of instelling.

Belangrijkste onderdelen programma
- Premier Abe en minister-president Rutte kwamen een 'strategisch partnerschap' overeen. Dit partnerschap moet als basis dienen voor nadere samenwerking tussen Nederland en Japan op uiteenlopende terreinen, zoals op het gebied van glastuinbouw.
- Minister-president Rutte had ontmoetingen met grote Japanse investeerders in Nederland, waaronder Fujifilm, Mitsubishi en de Norinchukin bank.
- Japan heeft te kampen met een sterk vergrijzende bevolking. Er is een groeiend besef dat hervormingen nodig zijn voor de houdbaarheid van het pensioenstelsel. In dit kader sprak de minister-president een door SCP-directeur Putters voorgezeten expertbijeenkomst toe over de financiële gevolgen van vergrijzing.
- Minister-president Rutte sprak tijdens een groot bilateraal evenement op het gebied van *cybersecurity* en minister Kamp nam deel aan bijeenkomsten over *sport science* en *Smart Olympics*.
- De minister-president was samen met de gouverneur van Tokio aanwezig bij een sportdemonstratie tussen een Nederlands en een Japans rolstoelbasketbalteam en benadrukte het belang van inclusiviteit in sport.
- Vertegenwoordigers van het Netherlands Institute for Conservation and Art Science (NICAS) hadden in aanwezigheid van de minister-president een vruchtbare kennismaking met experts van de Tokyo University of the Arts. Uit deze besprekingen zijn de eerste afspraken voortgekomen om nauwer samen te werken op het vlak van kunstrestauratie en -onderzoek. Met dit doel waren onder meer Rijksmuseum, TU Delft en NWO meegereisd naar Japan.

MVO en maatschappelijke uitdagingen
De Japanse overheid heeft aangekondigd de Olympische Spelen in Tokio van 2020 de meest duurzame uit de geschiedenis van de Olympische Spelen te maken. De eerste gesprekken tussen Japanse overheden en Nederlandse bedrijven hebben tijdens de verschillende sessies plaatsgevonden. De kennis en de ervaring die de Nederlandse partijen meebrachten werd beschouwd als een 'eye opener' en men meldde veel mogelijkheden te zien voor nauwere samenwerking op het vlak van duurzaamheid.

Resultaten en follow-up

Het bezoek was een vervolg op het staatsbezoek van oktober 2014. Het diende om bestaande banden te bevestigen en leverde nieuwe initiatieven op die moeten leiden tot oplossingen voor gedeelde maatschappelijke uitdagingen én zakelijke kansen. De missie maakte duidelijk dat een publiek-private benadering van de Japanse markt het meest kansrijk is.

In deze context zijn vanuit de verschillende onderdelen van de economische missie de volgende vervolgacties en intenties opgetekend:

- De missie op het gebied van *smart cities* was vooral verkennend. De deelnemers onderzochten mogelijkheden voor samenwerking. Onder leiding van RVO werd op 18 januari 2016 een bijeenkomst georganiseerd over mogelijkheden voor overheid en bedrijfsleven om de komende jaren gezamenlijk op te trekken op de Japanse markt.
- Binnen het genoemde strategisch partnerschap is overeengekomen dat de Japanse overheid vanuit Nederland wordt ondersteund bij het doorvoeren van hervormingen in de land- en tuinbouwsector. Nederlandse bedrijven in deze sectoren krijgen de ruimte om mee te werken aan de Japanse moderniseringsplannen.
- Het seminar over financiële implicaties van een vergrijzende samenleving heeft duidelijk gemaakt dat er aanknopingspunten liggen voor verdere samenwerking op dit terrein. Begin 2016 gaat het ministerie van Buitenlandse Zaken in gesprek met de betrokken pensioenuitvoerders, verzekeraars en Japanse partijen over de volgende stappen.
- Voor de c*ybersecurity*-delegatie was het bezoek een volgende stap in een bestaande samenwerking. Tijdens de missie is het consortium rondom *cybersecurity* erin geslaagd zich – in aanloop naar de Olympische Spelen van 2020 - te positioneren als een betrouwbare partner op het terrein van cyberveiligheid. Daarnaast bleken er goede aanknopingspunten te zijn voor verdere samenwerking op het vlak van het zogenoemde *internet of things*. De betrokken bedrijven en instellingen bepaalden op 20 januari 2015 de koers voor het komende jaar.
- Ook de groep bedrijven en (kennis)instellingen op het gebied van *sport science* heeft aangegeven verder gezamenlijk op te willen trekken, eerst richting de Olympische Spelen van Rio de Janeiro in 2016 en vervolgens richting de Olympische Spelen van Tokio in 2020.

Land	**Zuid-Afrika (Johannesburg, Kaapstad en Durban)**
Datum	**16 – 20 november 2015**
Missieleiding	**Minister-President Rutte en staatssecretaris van Dam (EZ)**
Type missie	**Economische missie**
Delegatie	**73 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen, uit de (top)sectoren agri & food, tuinbouw & uitgangsmaterialen, water, transport & logistiek, life sciences & health, en een delegatie van CEO's**
Achtergrond	**Versterken politieke en economische bilaterale betrekkingen**

Samenvatting

De missie had tot doel de bilaterale betrekkingen op politiek en economisch terrein te versterken en economische kansen te creëren voor meereizende bedrijven. De missie vormde een goede en tijdige opvolging van de economische missie onder leiding van minister Ploumen in 2014. Zuid-Afrika is voor Nederland een belangrijke markt in Afrika. Binnen de EU is Nederland de derde handelspartner van Zuid-Afrika en verantwoordelijk voor ongeveer 10 procent van de handel tussen de EU en Zuid-Afrika. Voor landbouwproducten uit Zuid-Afrika is Nederland zelfs de tweede grootste importeur wereldwijd. Nederland is daarnaast ook een grote buitenlandse investeerder in Zuid-Afrika.

Belangrijkste onderdelen programma

- In Pretoria spraken minister-president Rutte en staatssecretaris Van Dam met president Zuma en diverse kabinetsleden over terrorisme, de vluchtelingencrisis en de relatie tussen Zuid-Afrika en Nederland op politiek, cultureel en economisch terrein. President Zuma en andere gesprekspartners benadrukten de mogelijkheden voor verdere bevordering van investeringen, publiek-private samenwerking en uitwisseling tussen kennisinstellingen. De meegereisde Nederlandse CEO's hadden met minister-president een uitgebreid gesprek.
- Staatssecretaris Van Dam bracht een bezoek aan *heritage site* Liliesleaf, waar in 1963 de ANC-top werd gearresteerd, en sprak met enkele bekende ANC-strijders.
- Tijdens het bezoek vond in Johannesburg een vijfdaags openbaar evenement plaats, georganiseerd door de ambassade, in het zogenoemde 'House of the Future'. Hier lieten Zuid-Afrikaanse en Nederlandse ondernemers, overheden en kennisinstellingen succesvolle en innovatieve partnerschappen zien. Minister-president Rutte en staatssecretaris Van Dam namen aan enkele sessies deel.
- In Kaapstad organiseerde het consulaat-generaal de 'Garden of the Future': een interactieve *showcase* van succesvolle Nederlands-Zuid-Afrikaanse samenwerkingen rondom thema's als havenontwikkeling, watervoorziening, gezondheidszorg en voedselproductie.
- Minister-president Rutte verrichtte de ceremoniële opening van een groot uitbreidingsproject van het bedrijf Vopak in de haven van Durban. Staatssecretaris Van Dam lanceerde de opening van een nieuwe olieopslagterminal die mogelijk was gemaakt door een Nederlandse investering in de haven van Kaapstad.

MVO en maatschappelijke uitdagingen

In Zuid-Afrika bestaan onder meer uitdagingen op het gebied van water, voedselproductie, duurzaamheid, gezondheidszorg en logistiek. Het Nederlandse postennet in Zuid-Afrika voert sinds 2014 de campagne '*How can we #cocreateSA', gericht* op 'co-creatie' van duurzame oplossingen met lokale partners, gebaseerd op de lokale vraag, met een visie voor de lange termijn. Deze benadering liep als een rode draad door het bedrijvenprogramma en het programma van de beide bewindspersonen.

De nadruk lag daarbij op partnerschap, samenwerking en duurzame oplossingen voor problemen in Zuid-Afrika. Voor alle sectoren en genoemde maatschappelijke uitdagingen zijn thematische seminars georganiseerd met een belangrijke rol voor Zuid-Afrikaanse partijen, onder meer in het *House* en *Garden of the Future*.

Resultaten en follow-up

De Nederlandse en Zuid-Afrikaanse overheid hebben overeenkomsten getekend, zoals een overeenkomst voor een brede *Joint Cooperation Commission* evenals een overeenkomst om strategische samenwerking op het gebied van wetenschap & technologie vast te leggen. Twee overeenkomsten op het gebied van landbouw moeten leiden tot betere samenwerking van bijvoorbeeld plantgezondheid, elektronische certificering, agrologistiek, en landbouwcoöperaties. Een overeenkomst over migratie beoogt operationele samenwerking met Zuid-Afrika bij de bestrijding van illegale immigratie. De genoemde ondertekeningen zullen vervolg krijgen in regelmatige bijeenkomsten en werkgroepen op ministerieel en/of hoogambtelijk niveau.

Tijdens de missie werden 23 contracten en samenwerkingsverbanden ondertekend tussen het Nederlandse en Zuid-Afrikaanse bedrijfsleven. Daaronder waren contracten voor de levering van diensten en producten ten behoeve van olieopslag, agrologistiek, software, hernieuwbare energie, havenontwikkeling, watermanagement voor fruitboeren, de bouw van duurzame en brandwerende huizen, opvang van regenwater voor watervoorziening, en afvalverwerking.

De Nederlandse ambassade in Pretoria bouwt de komende jaren voort op de thema's onderwijs en ondernemerschap met de start van een netwerk van *Orange Corners* in Zuid-Afrika. De *Orange Corners* bieden een platform voor startende ondernemers in Zuid-Afrika en Nederlandse ondernemers die de Zuid-Afrikaanse markt willen verkennen.

Land	**Kazachstan**
Datum	**2 december 2015**
Missieleiding	**Minister-President Rutte**
Type missie	**Werkbezoek MP**
Delegatie	**7 Nederlandse bedrijven onder leiding van mevr. Denzentjé-Hamming (voorzitter FME-CWM) uit de (top)sectoren energy & engineering, services & technology**
Achtergrond	**Versterken politieke en economische bilaterale betrekkingen en diversificatie Kazachse economie**

Samenvatting
De Kazachse overheid heeft ambitieuze plannen voor diversificatie van de nationale economie en is daarbij nadrukkelijk op zoek naar buitenlandse expertise. Vooral in de land- en tuinbouwsector begint de samenwerking met Nederland al vorm te krijgen, maar ook sectoren als watermanagement, infrastructuur en afvalverwerking bieden potentieel, ook met het oog op het Chinese Zijderouteplan. Het bezoek van minister-president Rutte bouwde voort op een in november 2014 door minister Kamp geleide economische missie naar Kazachstan. Deze missie stond in het teken van olie- en gaswinning en samenwerking in de maritieme sector. Vooral in de energiesector zijn de betrekkingen met Kazachstan goed en uitgebreid. In mei 2015 bracht voorzitter Zhakupov van het Kazachse Lagerhuis een tegenbezoek aan Nederland.

Belangrijkste onderdelen programma
- Met president Nazarbayev sprak minister-president Rutte onder meer over de bilaterale economische betrekkingen. President Nazarbayev benadrukte zijn belangstelling voor samenwerking in de sectoren landbouw, tuinbouw en watermanagement. Ook kondigde minister-president Rutte aan dat Nederland zal deelnemen aan de wereldtentoonstelling Expo 2017, die in Astana wordt gehouden.
- In een gesprek met premier Massimov sprak minister-president Rutte onder andere over wederzijdse investeringen en mensenrechten.
- Minister-president Rutte en premier Massimov waren aanwezig bij een lunchbijeenkomst met vertegenwoordigers van Nederlandse en Kazachse bedrijven en enkele Kazachse ministers en hun plaatsvervangers. De bijeenkomst werd gemodereerd door Ineke Dezentjé Hamming en haar counterpart van de Kazachse Kamer van Ondernemers.
- In de gesprekken van minister-president Rutte met Senaatsvoorzitter Tokayev en lagerhuisvoorzitter Zhakupov kwamen onder meer de mensenrechten en de politieke en economische hervormingen in Kazachstan aan de orde.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister-president Rutte heeft tijdens het bezoek, mede in navolging op het recente bezoek van de Nederlandse mensenrechtenambassadeur aan Kazachstan, aandacht gevraagd voor de rechtsstaat en mensenrechten als voorwaarde voor duurzame economische groei en het aantrekken van buitenlandse investeringen.

De sterke daling van de prijzen van olie en grondstoffen en de devaluatie van de roebel zijn voor de Kazachse autoriteiten aanleiding een ambitieus hervormingsprogramma te starten dat als doel heeft de economie te diversifiëren. Kazachstan neemt deze structurele hervormingen ter hand met een 'honderdstappenplan'. Buitenlandse kennis en expertise zijn belangrijk voor de diversifiëring van de economie, onder meer in de sectoren landbouw, tuinbouw en watermanagement.

Resultaten en follow-up
Voor de meereizende bedrijven, die allen al zaken doen in Kazachstan, bood het bezoek van de minister-president een uitstekende gelegenheid om op het hoogste niveau aandacht te vragen voor

hun projecten in Kazachstan. Van Oord kreeg een gunning van twee grote projecten in de Kaspische Zee met een totale waarde van meer dan 500 miljoen dollar.

Zowel president Nazarbayev als premier Massimov gaf aan mogelijkheden voor samenwerking te zien met de Nederlandse topsectoren agro & food, tuinbouw & uitgangsmaterialen en water. Minister-president Rutte nodigde premier Massimov uit om in 2016 Nederland te bezoeken met een economische missie gericht op deze sectoren. Ook bood minister-president Rutte een *influentials*-programma aan in de land- en tuinbouwsector. Binnen dit programma zullen tien Kazachse experts naar Nederland komen om kennis te nemen van een aantal Nederlandse land- en tuinbouwoplossingen die ook geschikt zijn voor het steppeklimaat van Kazachstan.

Land	**Colombia**
Datum	**31 augustus – 4 september 2015**
Missieleiding	**Minister Schultz van Haegen (I&M)**
Type missie	**Werkbezoek**
Delegatie	**14 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen uit de water- en infrastructuursector, Unie van Waterschappen**
Achtergrond	**Vervolgbezoek naar aanleiding van het bezoek van de Colombiaanse minister van Transport aan Nederland in oktober 2013 en de missie naar Colombia onder leiding van minister Ploumen in november 2014.**

Samenvatting
Het bezoek had ten eerste tot doel de intensieve bilaterale relatie op het gebied van water verder uit te bouwen en ten tweede Nederlandse bedrijven te positioneren voor het grootschalige infrastructuurprogramma van Colombia. Ten slotte stond het verder ontwikkelen van de multilaterale samenwerking in de Delta Coalitie, waarvan Nederland en Colombia samen met Japan de oprichters zijn, centraal.

Belangrijkste onderdelen programma
- Met de Wereldbank besprak de minister enkele mogelijke Colombiaanse waterprojecten.
- In een gesprek met het Nationale Planning Departement (NPD) ging minister Schultz van Haegen in op mogelijkheden voor samenwerking bij projecten op het gebied van water en transport. Ook besprak zij de stand van zaken met betrekking tot de aanleg van de metro in Bogotá en het beleid van het NPD met betrekking tot aanbestedingsprocedures en financiering.
- Minister Schultz van Haegen had daarnaast gesprekken met drie verschillende ministeries: Met het ministerie van Wonen besprak zij mogelijkheden voor samenwerking op de thema's drinkwatervoorziening, sanitatie en afvalverwerking. Het gesprek met het ministerie van Milieu ging over de integrale aanpak van projecten, waarbij rekening wordt gehouden met natuurwaarden. Daarnaast ging het over het behoud en de ontwikkeling van biodiversiteit en de relatie met klimaatverandering. Met het ministerie van Transport besprak minister Schultz van Haegen onder andere havenontwikkeling, watermanagement en de rol van de transportsector bij duurzame economische ontwikkeling.
- Tijdens een seminar over integraal watermanagement presenteerde minister Schultz van Haegen de internationale waterambitie van Nederland. Verder lag de nadruk op de thema's 'Ruimte voor de Rivier' en *Ports of the Future* (duurzame havenontwikkeling).
- Tevens vond een seminar plaats waarin het Nederlands-Colombiaanse Masterplan Riviertransport aan minister Schultz van Haegen en minister Abello van Transport werd gepresenteerd. De doelstellingen en de uitwerking in concrete projecten werden besproken.

MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister Schultz van Haegen benadrukte in de gesprekken met haar Colombiaanse collega's het belang van goede en transparante aanbestedingsprocedures. In een gesprek met vertegenwoordigers van de provincie Atlántico kwam ook de rol van bedrijven en de overheid bij de onteigening van grond ten behoeve van de aanleg van infrastructuur aan de orde.

Colombia kent uitdagingen op het gebied van waterveiligheid en waterkwaliteit, en het voorbereiden op de gevolgen van klimaatverandering. In de watersamenwerking tussen Nederland en Colombia staat integraal kustmanagement, duurzame havenontwikkeling, ruimte voor de rivier en drinkwatervoorziening centraal. Met bijbehorende projecten wordt een bijdrage geleverd aan de aanpak van deze uitdagingen en de verbetering van de leefomstandigheden van de mensen in de betreffende gebieden.

Resultaten en follow-up
Tijdens het bezoek zijn op overheidsniveau drie MoU's getekend die de samenwerking in de focussectoren moeten versterken. Minister Schultz van Haegen tekende de verlenging van een MoU op het gebied van water, dat werd uitgebreid met multimodaal transport, logistiek en kust- en havenontwikkeling. Ook tekende zij een nieuw MoU op het gebied van drinkwater. De Nederlandse ambassade in Bogotá sloot een overeenkomst op het gebied van afvalwater, afval, duurzame energie en duurzame stadsontwikkeling.

Minister Schultz van Haegen maakte met Colombiaanse ministers vervolgafspraken die moeten leiden tot de gezamenlijke ontwikkeling van een masterplan voor de Colombiaanse kust, een masterplan baggeren en een ruimte-voor-de-rivier-aanpak in Colombia, en samenwerking op het gebied van transport en infrastructuur. Nederlandse bedrijven zijn nauw betrokken bij deze afspraken. Naar verwachting zal de Colombiaanse minister van Transport Abello in 2016 een bezoek brengen aan Nederland. Ten slotte zijn de banden met de Wereldbank in Colombia aangehaald.

Land	**Israël en de Palestijnse Gebieden (Tel Aviv, Jeruzalem, Be'ersheva, Sde Boker, Ramallah, Taybeh)**
Datum	**6 – 10 september 2015**
Missieleiding	**Minister Kamp (EZ)**
Type missie	**Werkbezoek minister Kamp**
Delegatie	**Speciaal gezant startups Kroes, burgemeester van der Laan en wethouder Ollongren (Amsterdam), circa 15 Nederlandse startup-bedrijven.**
Achtergrond	**Breed werkbezoek gericht op het bevorderen van samenwerking op het gebied van innovatie.**

Samenvatting

Veel (internationale) bedrijven investeren in Israël vanwege innovatie, onderzoek en ontwikkeling en het aantrekkelijke startupklimaat. Israël kent na Silicon Valley in de Verenigde Staten, de hoogste concentratie van hightech-bedrijven ter wereld. Cisco, Microsoft, Motorola, Philips, Intel, Google en vele andere multinationals hebben er R&D-centra.

Door de kleine lokale afzetmarkt hebben Israëlische bedrijven behoefte aan Nederlandse kennis over internationale markten, management van multinationals en logistiek. De Israëlische startups groeien snel en zijn op zoek naar buitenlandse partners en vestigingslocaties om hun technologie en producten te valideren en te commercialiseren.

Het bezoek vond plaats in het kader van de bilaterale overeenkomsten met Israël en de Palestijnse Gebieden uit 2013 om samenwerking op het gebied van innovatie te bevorderen. Daarnaast werd met het bezoek aan Israël uitvoering gegeven aan de motie Van der Staaij (23 432, nr. 363, maart 2014), die het kabinet oproept om op zichtbare en overtuigende wijze duidelijk te maken dat het economische relaties en samenwerking tussen Nederlandse en Israëlische bedrijven en instellingen bevordert. In het kielzog van de delegaties reisden circa vijftien Nederlandse startup-bedrijven mee naar het grootste startup-festival in Israël, het Digital Life Design-festival (DLD-festival).

Belangrijkste onderdelen programma

- Minister Kamp nam deel aan het DLD-festival en gaf daar een interview. De minister trad op als gastheer tijdens een netwerklunch en netwerkevenement met investeerders, Nederlandse en Israëlische ondernemers en bedrijven. Daarnaast bezocht de minister Sanara Ventures, een incubator op het gebied van medische technologie van Philips en Teva, Jerusalem Venture Park, de Be'ersheva Cyber Campus, en de Ben Goerion Universiteit in de Negev.
- De minister voerde gesprekken met zijn ambtgenoot Aryeh Deri en Zionist Union Knesset-leden Margalit en Trajtenberg, tevens experts op het gebied van startups. Ook sprak hij met de CFO van Israël Chemicals, een belangrijke investeerder in Nederland.
- In Ramallah sprak de minister met de economisch adviseur van president Abbas, Mohammed Mustafa. De minister sprak met Mustafa, die tevens CEO van het Palestinian Investment Fund is, over de economische situatie in de Palestijnse gebieden en het bilaterale forum dat in oktober in Nederland plaatsvond.
- De minister bracht ook een bezoek aan de Palestijnse bierbrouwerij Taybeh. Bij de Kamer van Koophandel in Ramallah ontmoette hij enkele CEO's van grote Palestijnse bedrijven in de voeding-, ICT en de farmaceutische sector. De CEO's informeerden de minister over de grootste uitdagingen voor de Palestijnse economie (onder andere infrastructuur, diversificatie van de economie, werkgelegenheid). In dit kader spraken de CEO's met waardering over de door Nederland gedoneerde containerscanner die de handel van Palestijnse bedrijven met het buitenland faciliteert.

MVO en maatschappelijke uitdagingen

Palestijnse ondernemers zoeken naar mogelijkheden om nieuwe markten aan te betreden. Tevens zoeken Palestijnse bedrijven naar nieuwe bronnen van financiering. Het Dutch Good Growth Fund is

daarbij een interessante optie. Palestijnse ondernemers willen door innovatie meer kansen creëren op export-markten. Het Nederlandse bedrijfsleveninstrumentarium helpt Palestijnse bedrijven kennis en kapitaal te vinden voor de verdere ontwikkeling van hun bedrijf en producten.

Resultaten en follow-up
Nederland en Israël organiseerden op 4 februari 2016 de tweede bilaterale Innovatiedag. Deze vond plaats in Den Haag en richtte zich op *smart cities*, met als prioritaire thema's: *smart mobility*, *smart grids* en *cyber security*. Tevens werd afgesproken de mogelijkheden te verkennen voor een bilaterale overeenkomst tussen de Office of the Chief Scientist en technologiestichting STW ter bevordering van de samenwerking op het gebied van innovatie. Voorts werden aanbevelingen gedaan voor beleidsmatige aanpassingen ter bevordering van het startup-klimaat in Nederland op basis van het Israëlische model.

In oktober 2015 bracht een delegatie van de TU Eindhoven een bezoek aan Technion ten behoeve van het opzetten van samenwerking in Europees verband. In mei 2016 zal Nobelprijswinnaar Shechtman deelnemen aan het StartupFest, een startup event in Amsterdam georganiseerd door Startup Delta.

Daarnaast werd een informeel netwerk opgezet bestaande uit Nederlands-Israëlische startup-experts en durfinvesteerders die Nederlandse startups gaan adviseren en begeleiden. Bedrijven uit de Israëlische gassector werden door de minister uitgenodigd voor een bezoek in Nederland om kennis te nemen van Nederlandse expertise in gassector. Besloten werd tevens tot het opzetten van een Europese startup 'hub' in Amsterdam voor Israëlische startups. Ten slotte was het bezoek voorbereidend op het tweede Nederlands-Palestijnse bilaterale forum, dat op 29 oktober 2015 heeft plaatsgevonden.

Land	**Saoedi-Arabië**
Datum	**3 – 5 november 2015**
Missieleiding	**Minister Kamp (EZ)**
Type missie	**Werkbezoek minister Kamp**
Achtergrond	**Werkbezoek minister Kamp in het kader van het *Carbon Sequestration Leadership Forum* (CSL) in Riaad**

Samenvatting
Minister Kamp nam aan het CSL-forum deel op uitnodiging van Ernest Moniz, de Amerikaanse Secretary of Energy en Ali Bin Ibrahim Al-Naimi, Minister van Petroleum en Minerale Grondstoffen van Saoedi-Arabië. Saoedi-Arabië was in 2015 gastland van het Forum en is wereldwijd de 19e economie en de grootste economie van de MENA-regio. Naast deelname aan het CSL-forum had het bezoek als doel de bilaterale economische relatie met Saoedi-Arabië te bestendigen en kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven in Saoedi-Arabië in kaart te brengen en te vergroten.

Nederlandse expertise ten aanzien van energietransitie en bevordering van voedselzekerheid kan Saoedi-Arabië steunen in het streven ook op de langere termijn voldoende bestaanszekerheid te blijven bieden aan een verder groeiende bevolking. De minister sprak hierover met de Saoedische minister van Landbouw en de Saoedische minister van Petroleum en Minerale Grondstoffen.

Belangrijkste onderdelen programma
- Toespraak van minister Kamp tijdens het CSL-Forum, waarin hij pleitte voor een wereldwijde *carbon capture storage* (ccs) strategie ten einde klimaatdoeleinden te bereiken.
- Tijdens het forum was er een ontmoeting van minister Kamp met de Saoedische minister van Landbouw, Dr. Abdelrahman al Fadey, over de bestaande bilaterale samenwerking op het gebied van landbouw. Ook stelde de minister voor om een werkgroep landbouw te gebruiken als vehikel voor verdergaande samenwerking. Dit voorstel werd door de heer Al Fadey goed ontvangen.
- Minister Kamp sprak tijdens het forum ook met minister van Petroleum, Dr. Ali bin Ibrahim Al Naimi, over samenwerking op het gebied van energie. Hierbij stond intensivering van de samenwerking centraal.
- Tijdens zijn bezoek sprak minister Kamp ook met viceminister van Petroleum, HRH Prins Abdulaziz bin Salman, over *energy- efficiency.* Hij bracht de Nederlandse doelstellingen op dit gebied over het voetlicht en deelde mee dat Nederland als energie-exporterend land over veel kennis beschikt.
- Bezoek aan het *Estidamah Research Centre* van de King Saud University, waar onderzoek wordt gedaan naar duurzame tuinbouw, efficiënt watergebruik en voedselkwaliteit. Hierbij is onder andere Wageningen UR betrokken.
- De minister bezocht het hoofdkwartier van SABIC, dat een vestiging heeft in Limburg. Hij sprak hier met de bestuursvoorzitter en de CEO van het bedrijf.
- Ten slotte bezocht de minister Strukton, dat betrokken is bij de ontwikkeling van een nieuwe metrolijn in Riyad.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister Kamp besprak met de minister van Petroleum en met de bestuursvoorzitter van SABIC over het belang van een permanente en open dialoog, met ruimte voor verschil in opvattingen. Daarnaast sprak minister Kamp met vertegenwoordigers van de Saoedische samenleving over actuele, maatschappelijke onderwerpen, waaronder vrouwenrechten, Sharia-wetgeving en omgang met minderheden. Ook maakte hij kennis met Shia-mensenrechtenverdediger Sadek al Ramadan.

De oliesector van Saoedi-Arabië is goed voor bijna negentig procent van de export en overheidsinkomsten van het land. De wereldwijd gedaalde olieprijzen tonen echter aan dat deze afhankelijkheid kwetsbaar is. Daarom heeft Saoedi-Arabië diversificatie en energietransitie hoog op de agenda staan. Het land heeft tientallen miljarden dollars gereserveerd voor investeringen in onder meer zonne-energie en er is interesse voor internationale samenwerking op het gebied van

energie en R&D. Daarnaast kampt Saoedi-Arabië met hoge jeugdwerkloosheid en streeft het naar verdergaande Saudisering van de arbeidsmarkt (terugdringing van het aandeel buitenlandse werknemers).

Resultaten en follow-up
Op het gebied van energie(-efficiency) gaan Nederland en Saoedi-Arabië nauwer samenwerken via een op te richten platform. Voor de werkgroep Landbouw zal een agenda worden opgesteld voor een bijeenkomst in 2016. Minister Kamp heeft minister van Landbouw, Abdelrahman al Fadley, uitgenodigd voor een bezoek aan Nederland.

Land	**Iran**
Datum	**22 – 25 november 2015**
Delegatieleider	**Minister Kamp (EZ)**
Type missie	**Werkbezoek**
Delegatie	**61 Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen uit (top)sectoren olie en gas, agri & food, tuinbouw & uitgangsmaterialen**
Achtergrond	**Werkbezoek in het kader van het *Gas Exporting Countries Forum*, in combinatie met verkennende economische missie.**

Samenvatting

Aanleiding voor het bezoek van minister Kamp was zijn deelname aan het *Gas Exporting Countries Forum* (GECF). Het bezoek van de meereizende bedrijvendelegatie was gezien de toen nog geldende internationale economische sancties verkennend van aard. Nederlandse bedrijven hadden de mogelijkheid om zich, met het oog op aanstaande sanctieverlichting, te (her)oriënteren op de Iraanse markt. De Iraanse markt is uitdagend, maar biedt in potentie mogelijkheden voor buitenlandse bedrijven in een aantal voor Nederland relevante sectoren, zoals energie, verwerking van olieproducten, waterhuishouding, milieu, agrarische technologie, uitgangsmaterialen, afval(water)verwerking en de maritieme sector. Het bezoek had ten slotte tot doel om te verkennen welke randvoorwaarden nodig zijn voor de stapsgewijze hervatting van de handels- en investeringsrelatie met Iran.

Belangrijkste onderdelen programma

- In een speech tijdens het GECF ging minister Kamp in op de trends in de mondiale gasmarkt. Ook benadrukte hij het belang van een stabiele, vrije en transparante markt en pleitte hij voor betere samenwerking op het gebied van *research & development* in de gassector.
- Minister Tayebnia van Economische Zaken en Financiën stelde in een gesprek met minister Kamp dat het recent gesloten nucleaire akkoord, alsmede de aanstaande sanctieverlichting, hervatting van de economische relatie tussen Nederland en Iran op termijn weer mogelijk maakt. In het gesprek werd verder verkend welke essentiële randvoorwaarden noodzakelijk zijn voor versterking van de wederzijdse handel en investeringen. Hierbij is gesproken over zaken als een belastingverdrag, een investeringsverdrag, herstel van de exportkredietverzekeringsdekking en verkenning van de mogelijkheden voor een bilateraal *Joint Economic Committee*.
- In een gesprek met gouverneur Zargarpour van de provincie Isfahan besprak minister Kamp eventuele toekomstige samenwerking op het gebied van toerisme en watermanagement.
- Tijdens een bezoek aan de *National Iranian Gas Company* (NIGC) hadden de minister en een deel van de bedrijvendelegatie een ontmoeting met onder anderen Hamid-Reza Araghi, viceminister van Petroleum en tevens directeur van de NIGC. In dit gesprek kwam eventuele samenwerking aan de orde tussen Nederland en NIGC om de export te bevorderen. Viceminister Arghi benadrukte dat Iran in de toekomst meer gas wil exporteren, onder andere naar Europa.
- In een bilateraal gesprek met minister Zanganeh van Olie bracht minister Kamp de Nederlandse expertise in de energiesector onder de aandacht.
- Met minister Hojjati van Landbouw besprak minister Kamp samenwerking en kennisuitwisseling in de landbouwsector. Iran is voornemens meer landbouwgoederen te produceren en te exporteren, en staat voor uitdagingen op het gebied van watermanagement. Minister Kamp gaf aan dat Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen sterk zijn in landbouwgerelateerd watermanagement en dat deze bedrijven Iran zouden kunnen helpen bij de vergroting van de voedselproductie.
- Samen met vertegenwoordigers van de land- en tuinbouwsector bracht minister Kamp een bezoek aan de *Agriculture Research Education and Extension Organisation* (AREEO). De delegatie werd ontvangen door viceminister en directeur van AREEO, Iskander Zand. Tijdens dit bezoek werd onder meer gesproken over versterking van het bestaande samenwerkingsverband tussen Nederlandse en Iraanse kennisinstellingen op landbouwgebied.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister Kamp sprak met minister Tayebnia van Economische Zaken en Financiën over het belang van mensenrechten en gelijke behandeling van vrouwen. Ook benadrukte hij het belang dat Nederland hecht aan de naleving van MVO-richtlijnen. De gesprekken van minister Kamp volgden op het bezoek aan Iran van minister Koenders in september 2015, waarbij eveneens werd gesproken over mensenrechten. In de voorgenomen stapsgewijze hervatting van de handelsbevordering ten aanzien van Iran zal steeds uitgebreid aandacht worden gevraagd voor mensenrechten en MVO.

De internationale sancties hebben een zware wissel getrokken op de Iraanse economie. Een aantal sectoren, waaronder de energiesector, is achtergebleven op het terrein van technologie en innovatie. Daarnaast heeft Iran als doel minder afhankelijk te worden van inkomsten uit de oliesector. Het richt de aandacht in toenemende mate op onder meer de landbouw en de industrie. Hoewel onder het huidige kabinet de Iraanse economie in relatief korte tijd is aangetrokken, kromp het overheidsbudget door de lage olieprijs en vormt werkloosheid (voornamelijk onder de veelal hoogopgeleide jongeren) een aanhoudend probleem. Nu de sancties zijn verlicht, kan Nederlandse kennis en expertise op het gebied van landbouw, water en energie de diversificatie van de Iraanse economie bevorderen en bijdragen aan de werkgelegenheid.

Resultaten en follow-up
De missie heeft bijgedragen aan de stapsgewijze hervatting van de bilaterale economische relatie met Iran, zowel op overheids- als ondernemersniveau, en het (her)presenteren van Nederlandse ondernemers aan Iraanse bedrijven en de Iraanse overheid. Nederland en Iran hebben een *Letter of Intent* getekend om meer samenwerking en kennisuitwisseling op het gebied van landbouw(technologie) te bewerkstelligen, zoals watermanagement en het vergroten van de voedselproductie. Het voornemen is om een *Joint Economic Committee* in te stellen om de economische samenwerking verder vorm te geven.

Tijdens zijn bezoek gaf minister Kamp aan na *Implementation Day* een vervolgbezoek te willen brengen aan Iran ter bevordering van de kansen voor het Nederlandse bedrijfsleven. In dit kader is het Ministerie van Buitenlandse Zaken voornemens van 10-13 april 2016 een ambtelijke handelsmissie voor het Nederlandse midden- en kleinbedrijf te organiseren en is Minister Kamp voornemens om Iran in mei 2016 aan te doen met een handelsmissie waarvan inhoud en focus op dit moment nog worden bezien. Tot slot is de Minister van Infrastructuur en Milieu voornemens dit najaar een economisch bezoek aan Iran te brengen. De bezoeken vinden plaats in het kader van de follow-up van de verkennende missie van Minister Kamp en zullen het Nederlandse bedrijfsleven faciliteren bij het aangaan van handels-en investeringsrelaties. Daarnaast worden de bezoeken aangewend om invulling te geven aan de *Joint Economic Committee*, de Landbouwwerkgroep en verdere bilaterale samenwerking waaronder kennisuitwisseling.

Land	**Frankrijk**
Datum	**3 juli 2015**
Missieleiding	**Minister Macron, minister van Economie, Industrie en Digitalisering**
Type missie	**Inkomende economische missie**
Delegatie	**170 Nederlandse en Franse bedrijven en ondernemers uit de sectoren energy & engineering, services & technology**
Achtergrond	**Inkomende economische missie in het kader van het Frans-Nederlands economisch jaar en marge van de *Grand Départ* van de Tour de France in Utrecht.**

Samenvatting
Het bezoek van minister Macron, minister van Economie, Industrie en Digitalisering, luidde het Frans-Nederlands economisch jaar (#economieFRNL) in. Het handelsverkeer en de wederzijdse investeringen tussen Frankrijk en Nederland zijn intensief, maar er lijkt ruimte voor verdere toename. Op 3 juli 2015 stonden handelscontacten in de sporttechnologie op het programma, alsmede het verbreden en verdiepen van Nederlands-Franse betrekkingen op het gebied van hernieuwbare energie en circulaire economie, en wederzijdse kennismaking tussen innovatieve bedrijven.

Belangrijkste onderdelen programma
- Minister Macron sprak met de ministers Ploumen, Koenders, Kamp, Dijsselbloem en Asscher. Ten overstaan van de pers werd de extra inzet op economische samenwerking tussen Nederland en Frankrijk tijdens het Frans-Nederlands economisch jaar bevestigd.
- Onder leiding van VNO-NCW-voorzitter Hans de Boer kwamen Nederlandse en Franse CEO's en bewindspersonen bijeen voor een *strategic business dialogue*. Aan de orde kwamen het investeringsklimaat, innovatie en duurzaamheid, transport, energie en klimaatverandering.
- Minister Macron en minister Kamp verrichtten samen de formele aftrap van het Frans-Nederlands economisch jaar. Voor bedrijven en kennisinstellingen waren seminars georganiseerd over hernieuwbare energie, circulaire economie en grote investeringsprojecten in het kader van het 'Plan Juncker'. Ook was er ruimte voor Nederlandse en Franse innovatieve bedrijven om te pitchen. MKB-bedrijven in de sector sporttechnologie konden deelnemen aan een matchmakingbijeenkomst.
- Minister Macron bracht een bezoek aan Fokker in Papendrecht. Fokker werkt nauw samen met Airbus.

MVO en maatschappelijke uitdagingen
Tijdens de seminars over circulaire economie en hernieuwbare energie werd uitgebreid ingegaan op aspecten van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Frankrijk en Nederland zullen ambtenaren uitwisselen die zich onder meer bezighouden met circulaire economie. Ook is er grote belangstelling om samen te werken op het gebied van *green deals*.

In het kader van het Partners for International Business programma 'Circulaire Economie Frankrijk' is op overheidsniveau gesproken over samenwerking op terreinen als energietransitie in relatie tot het tegengaan van verspilling en recycling van huishoudelijk en commercieel afval. Nederlandse en Franse ambtenaren werken ook aan gezamenlijke inzet in EU-verband, mede in het licht van het Nederlandse EU-voorzitterschap. Tijdens het rondetafelgesprek met CEO's heeft minister Ploumen gepleit voor meer langetermijninvesteringen in ontwikkelingslanden.

Resultaten en follow-up
Het Frans-Nederlands economisch jaar staat voor een groot deel in het teken van innovatie en duurzame technologie. Minister Macron noemde de relatie tussen Nederland en Frankrijk "sterk en diepgeworteld" en besprak de Franse hervormingen en de noodzaak in Europees verband samen te

werken aan bijvoorbeeld voorzieningen voor *venture capital* en aan het koppelen van innovatiesystemen. Er zijn afspraken gemaakt over samenwerking tussen beide overheden op het gebied van circulaire economie en *green deals*, in aansluiting op bestaande uitwisselingen tussen bedrijven en kennisinstellingen.

Bij Fokker werd een *Letter of Intent* getekend tussen de onder andere in Parijs gevestigde Starburst Accelerator en de Netherlands Aerospace Group. Het doel van de samenwerking is het in Nederland bijeenbrengen van startups en toeleveringsindustrie op het gebied van aeronautica.

Land	**Rwanda**
Datum	**3 – 7 oktober 2015**
Delegatieleider	**President Kagame**
Type missie	**Inkomende economische missie**
Delegatie	**230 Rwandese bedrijven uit de sectoren agri & food, infrastructuur, energie, toerisme, bouw, detailhandel en de maakindustrie**
Achtergrond	**Brede inkomende economische missie als vervolg van economische missie november 2014**

Samenvatting
Het inkomende bezoek van president Kagamabezoek bouwde voort op de door minister Ploumen geleide economische missie naar Rwanda in november 2014. Het bezoek van president Kagame bood gelegenheid om de bekendheid van de Rwandese markt in Nederland te vergroten onder het Nederlandse bedrijfsleven en stelde bedrijven uit beide landen in staat om met elkaar kennis te maken.

Belangrijkste onderdelen programma

- President Kagame had tijdens zijn bezoek ontmoetingen met de Koning en de Koningin, minister Koenders, en minister Ploumen en bracht daarnaast een bezoek aan de voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer.
- Voor de meereizende bedrijvendelegatie was door de Rwandese ambassade een matchmakingprogramma georganiseerd, waar ongeveer honderd Nederlandse bedrijven aan deelnamen.
- De officiële delegatie van president Kagame legde bedrijfsbezoeken af aan zadenproducent Rijk Zwaan, Olij Rozen en een zuivelboerderij (lid van Friesland Campina). Voedselzekerheid in Rwanda stond centraal. Gesproken werd over het belang van goed uitgangsmateriaal en de mogelijkheden die Nederlandse zaadbedrijven bieden. Tijdens het bezoek aan de zuivelboerderij werd daarnaast gesproken over de vorming en het functioneren van Nederlandse coöperaties. Ook werd ingegaan op mogelijkheden ter versterking van de Rwandese zuivelsector.
- Vijftig vertegenwoordigers uit de Nederlandse en Rwandese private sectoren namen deel aan een bedrijvendiner, waar ook president Kagame en staatssecretaris Dijksma aanwezig waren. Vanwege de deelname van minister Ploumen aan de gelijktijdige G20-bijeenkomst in Turkije, kon zij niet bij het diner aanwezig zijn.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister Koenders onderstreepte in zijn gesprek met president Kagame het belang van vrijheid van meningsuiting en persvrijheid. Ook uitte hij zijn zorgen over het rapport van Human Rights Watch over Gikondo, waar mensen tegen hun wil vastzitten en slecht worden behandeld.

Minister Ploumen besprak met president Kagame het belang van het maatschappelijk middenveld. Zij benadrukte dat NGO's voldoende vrijheid moeten hebben om hun werk te doen en afwijkende meningen moeten worden gehoord. Tegenspraak is goed voor het debat en maakt het beleid uiteindelijk sterker. Ook sprak minister Ploumen met de president over problemen met de registratie van NGO's in Rwanda.

Resultaten en follow-up
Met de door de Rwandese ambassade georganiseerde matchmaking voor ongeveer 100 Nederlandse en 230 Rwandese bedrijven zijn de economische banden tussen Nederland en Rwanda versterkt. Ook het aangeboden bedrijvendiner met 50 Nederlandse en Rwandese bedrijven en op Rwandees verzoek georganiseerde bedrijfsbezoeken droegen hieraan bij.

Land	**Palestijnse Gebieden**
Datum	**29 – 30 oktober 2015**
Delegatieleider	**President Abbas**
Type missie	**Inkomende economische missie**
Delegatie	**Premier Hamdalla, Ministers Malki (Buitenlandse Zaken), Odey (Nationale Economie), Sultan al-Tamimi (Landbouw) en al-Araj (Lokale Overheid), 120 Palestijnse bedrijven en kennisinstellingen**
Achtergrond	**Inkomende economische missie in kader van het tweede bilateraal samenwerkingsforum**

Samenvatting

Tijdens het tweede bilaterale samenwerkingsforum was er ruimte om politieke onderwerpen en boodschappen in het kader van Midden-Oosten Vredesproces (MOVP) te bespreken. De noodzaak van deëscalatie van geweld en een politieke oplossing stonden als gevolg van de actualiteit hoog op de agenda. Voorts werd stilgestaan bij de veelzijdige relatie tussen Palestijnse gebieden en Nederland, op politiek en economische terrein. Het inkomende bezoek is aangewend om de goede bilaterale relaties te bevestigen, Palestijnse bedrijven uit veelbelovende sectoren in contact te brengen met ongeveer 100 Nederlandse bedrijven, het Nederlandse OS-programma in de Palestijnse Gebieden (PG) toe te lichten, en activiteiten te ontwikkelen ter bevordering van vrouwelijk ondernemerschap. Rond het thema innovatie is naar nieuwe mogelijkheden gezocht voor samenwerking tussen Nederlandse en Palestijnse bedrijven en kennisinstellingen.

Belangrijkste onderdelen programma

- In een gesprek met de ministers en met Sultan Al-Tamimi sprak minister Ploumen onder meer over de mogelijkheden om investeringen, publiek-private samenwerking en uitwisseling tussen kennisinstellingen te bevorderen.
- Samen met minister Odey opende minister Ploumen een bijeenkomst voor CEO's van Nederlandse en Palestijnse bedrijven onder voorzitterschap van VNO-NCW.
- Minister Ploumen opende met minister Odey een forum van het Palestijnse Business Women Forum (BWF) over vrouwelijk ondernemerschap. Het Forum is een lobbygroep die zich richt op *social empowerment* van vrouwen.
- In aanloop naar het tweede bilaterale forum is samen met het BWF een groep vrouwelijke starters en ervaren vrouwelijke ondernemers geselecteerd.
- Voor het bedrijfsleven waren zogenoemde *smart opportunities* seminars georganiseerd in de volgende sectoren: (hernieuwbare) energie, ICT en agri & food. Ook werden er matchmakingsessies gehouden. Palestijnse startup ondernemers in de ICT-sector volgden een *bootcamp* en gaven presentaties aan mogelijke Nederlandse investeerders en partners.
- Tijdens een evenement over watermanagement werden de resultaten van samenwerking en kennisoverdracht tussen de Nederlandse en Palestijnse universiteiten gepresenteerd en werd gesproken over plannen voor uitbreiding van de samenwerking. Ook werd een presentatie gehouden over de financiële instrumenten die de Nederlandse overheid beschikbaar heeft voor het zakendoen met de Palestijnse Gebieden.
- Op de tweede dag van de missie bracht de delegatie bezoeken aan Nederlandse kennisinstellingen en bedrijven. Zo bracht de delegatie uit de sector agri & food onder meer een bezoek aan de Vilentum Universiteit voor toegepaste landbouwwetenschappen in Dronten. De energiedelegatie bezocht Solar City in Heerhugowaard en Solliance in Eindhoven.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen

Tijdens het forum is het private sector ontwikkelings-instrumentarium, waaronder het DGGF, ter stimulering van de economische ontwikkeling in de Palestijnse Gebieden toegelicht.
Het forum bood ook gelegenheid om met de Palestijnse Autoriteit het belang van pluriform bestuur, inclusief de vrijheid voor NGOs te bespreken.

Resultaten en follow-up

Tijdens het bezoek werden twee schenkingsovereenkomsten ondertekend voor ORIO-projecten. Het project *Improving Public Transport Infrastructure in the Palestinian Authority* (Nederlandse bijdrage 800 duizend euro) ziet toe op het moderniseren van het openbaar vervoer op de Westelijke Jordaanoever, met als doel het verbeteren van personenverkeer en het verminderen van de CO2-uitstoot. Het project *Hebron Paediatric and Obstetric Hospital* (Nederlandse bijdrage 8,4 miljoen euro) richt zich op uitbreiding, modernisering en onderhoud van het pediatrisch en verloskundig ziekenhuis van de Palestijnse Rode Halve Maan Stichting in Hebron. Ten slotte werd een samenwerkingsovereenkomst getekend voor de uitvoering van het EP-Nuffic-agribusiness-project, gericht op meer capaciteit voor het hoger onderwijs.

De missie bracht het Nederlands bedrijfsleven op de hoogte van nieuwe mogelijkheden voor het versterken van de economische relaties met Palestijnse bedrijven, door het bieden van toegang op het hoogste niveau bij potentiële partners, het versterken van netwerken via matchmaking, het tot stand komen van een aantal contracten en samenwerkingsverbanden, en kennisuitwisseling. Enkele private partijen hebben contracten afgesloten, onder meer op het terrein van ICT.

Land	**Bangladesh**
Datum	**4 – 5 november 2015**
Delegatieleider	**Premier Sheikh Hasina**
Type missie	**Inkomende economische missie**
Delegatie	**o.a. de Minister van Buitenlandse Zaken, minister van staat voor Water, en een handelsdelegatie van circa 30 personen**
Achtergrond	**Inkomende economische missie op uitnodiging van minister-president Rutte.**

Samenvatting
Het doel van het bezoek was het onderzoeken van de mogelijkheden voor samenwerking op het gebied van water en specifiek havenontwikkeling. Nederlandse partijen zijn geïnteresseerd in een rol in de ontwikkeling van diepzeehavens in Bangladesh. Al geruime tijd probeert een consortium van Nederlandse bedrijven zich te positioneren voor het verwerven van een havenconcessie. APM Terminals heeft onlangs zogenoemde *Expressions of Interest* ingediend via een gezamenlijke aanbiedingsbrief van de Nederlandse en Deense ambassades in Dhaka aan de Bangladesh Payra Port Authority.

Belangrijkste onderdelen programma
- Tijdens het gesprek van minister Ploumen met premier Hasina ging de premier in op de economische ontwikkeling van Bangladesh en de focus van haar regering op het verminderen van armoede. Verder werd gesproken over de verbetering van de arbeidsomstandigheden in de textielsector.
- Minister Schultz van Haegen bevestigde in haar gesprek met premier Hasina de Nederlandse belangstelling voor de havenontwikkeling in Bangladesh. Premier Hasina vroeg aandacht voor het probleem van erosie en sediment. Zij gaf aan graag Nederlandse kennis en kunde in te zetten over baggeren, erosie, watermanagement en landaanwinning.
- Tijdens een seminar werden het Nederlandse Deltaplan en het Bangladesh Deltaplan 2100 gepresenteerd aan premier Hasina en haar delegatie. Dit laatste plan wordt momenteel uitgevoerd door een Nederlands consortium.
- Premier Hasina en minister-president Rutte benadrukten in een delegatieoverleg dat beide landen veel van elkaar kunnen leren op het gebied van water- en deltamanagement. Premier Hasina onderstreepte het belang van capaciteitsversterking door opleiding en training onder het Bangladesh Delta Plan 2100, waaronder ook wereldwijde samenwerking is voorzien binnen het raamwerk van de Delta Coalitie.
- Tijdens een diner op het Catshuis waren ook de topsector Water en de consortiumleden APMT, Van Oord en BAM vertegenwoordigd. Het gesprek ging vooral over samenwerking op het terrein van water en havens.
- De Nederlandse kennis en ervaring op het gebied van havenontwikkeling werd gedemonstreerd tijdens een rondvaart in het gebied van de Tweede Maasvlakte in Rotterdam.
- Tijdens een bedrijvenseminar met Nederlandse en Bengaalse ondernemers werden door de delegatie uit Bangladesh de gunstige economische prognoses toegelicht.
- De delegatie uit Bangladesh bezocht de bedrijven Tomatoworld en Koornstra & Co. Hier werd gesproken over samenwerking tussen bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen, en over het telen van groenten zonder gebruik van pesticiden.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen.
Tijdens de ontmoeting van minister Ploumen en premier Hasina werd gesproken over de verbeteringen van de arbeidsomstandigheden in de textielsector door onder meer het versterken van overheidsdiensten, zoals de arbeidsinspectie in Bangladesh. Ook bood het bezoek de gelegenheid om de verslechterende situatie rond de vrijheid van meningsuiting aan de orde te stellen.

Sinds 2009 kent het land een jaarlijkse economische groei van ruim 6 procent en verbeteren de voedselzekerheidssituatie, het onderwijs, de gezondheidszorg en sanitaire voorzieningen. Ook voert men hervormingen door in de textielsector. De Nederlandse ondernemers werden aangemoedigd te investeren in sectoren als textiel, leer, jute, scheepsbouw, watersector, voedselverwerkende industrie, infrastructuur, IT en telecommunicatie

Resultaten en follow-up

Premier Hasina heeft kennis genomen van de Nederlandse belangstelling voor de ontwikkeling van (diepzee)havens in Bangladesh. Dit heeft (nog) niet tot toezeggingen geleid. De delegatie uit Bangladesh toonde zich daarnaast geïnteresseerd in samenwerking op het gebied van landbouw. Verder toonde Premier Hasina interesse in het voornemen van minister Ploumen om in 2016 met de textielsector een conferentie te organiseren over eerlijke productieprijzen in Bangladesh, analoog aan de conferentie over leefbaar loon, die in mei 2016 in Pakistan wordt gehouden. Vertegenwoordigers van Saxion University en de Bengaalse University of Fashion & Textile Technology ondertekenden twee MoU's over uitwisselingsprogramma's voor studenten en docenten.

Land	**Ethiopië**
Datum	**5 – 6 november 2015**
Delegatieleider	**Minister Ahmed Shide, Financiën en Economische Samenwerking**
Type missie	**Inkomende economische missie**
Delegatie	**35 Ethiopische bedrijven**
Achtergrond	**Inkomende economische missie ter verdieping en verbreding van Nederlands-Ethiopische betrekkingen**

Samenvatting

Op 5 oktober 2015 werd minister-president Hailemariam herkozen. Vervolgens presenteerde hij zijn tweede vijfjarenplan: Growth and Transformation Plan, GTP2. Dit plan is een ambitieuze Ethiopische ontwikkelingsagenda voor de komende vijf jaar. Doel is om in 2025 extreme armoede te hebben uitgebannen en de status van middeninkomensland te hebben bereikt. Hiertoe moet het accent van de economie verschuiven van landbouw naar industrie en de export worden verhoogd.

De inkomende missie sloot aan bij de eerder ingezette verdieping en verbreding van de Nederlands-Ethiopische relatie. Nederland is de tweede exportbestemming in de EU van Ethiopië en de vijfde wereldwijd. Ethiopië is nog steeds een zeer arm land, maar ontwikkelt zich in hoog tempo. Tijdens de missie kreeg de Ethiopische delegatie een goed beeld van wat Nederland kan bijdragen aan de duurzame ontwikkeling van Ethiopië en vormden Nederlandse partijen zich op hun beurt een beeld van de mogelijkheden in Ethiopië. Er liggen vooral veel mogelijkheden in de sectoren tuinbouw & uitgangsmaterialen, agri & food, maritiem en logistiek.

Belangrijkste onderdelen programma

- Minister Shide sprak met minister Ploumen over de gezamenlijke belangen rond hulp en handel en de migratieproblematiek. Minister Shide onderstreepte de rol voor Nederland in het GTP2, met name op de terreinen ontwikkelingssamenwerking (inclusief het investeringsklimaat) en het bevorderen van directe buitenlandse investeringen in de landbouw en de industrie. Minister Ploumen complimenteerde minister Shide met de constructieve rol die Ethiopië speelt in de regio bij de opvang van vluchtelingen en het Zuid-Soedanese vredesakkoord.
- Een *Business Event* trok circa 200 deelnemers, onder wie ongeveer 140 Nederlandse bedrijven, kennisinstellingen en NGO's. Er werd een bilateraal MoU ondertekend door minister Shide en de directeur-generaal Internationale Samenwerking. Een belangrijk onderdeel hiervan is de mogelijkheid voor uitvoerende partners om zich te registreren in Ethiopië. Dat is momenteel niet mogelijk en vormt een probleem voor bijvoorbeeld (branche)verenigingen en Kamers van Koophandel. Ten slotte werden Kansenrapporten gepresenteerd voor zeven sectoren met investeringspotentieel: oliehoudende zaden, zaden, zuivel, pluimvee, specerijen, textiel en logistiek/bouw.

Mensenrechten, MVO en maatschappelijke uitdagingen

Minister Ploumen sprak met minister Shide over migratie en regionale uitdagingen. Minister Shide gaf aan dat Ethiopië meer dan 700.000 vluchtelingen binnen de grenzen heeft. Om een goede verhouding met de lokale gemeenschap te bevorderen zijn voorzieningen voor vluchtelingen zoals onderwijs en gezondheidszorg ook toegankelijk voor lokale bevolking.

Minister Ploumen sprak tijdens het bezoek de intentie uit om een werkbezoek te brengen aan Ethiopië. Begin maart 2016 vond dit bezoek plaats. Onderwerpen van dit bezoek waren 'opvang in de regio', de uitdagingen waar Ethiopië voor staat bij de opvang van vluchtelingen, de preventie van illegale migratie en het tegengaan van mensensmokkel. Minister Ploumen bezocht het kamp Hitsats en het registratiecentrum Endabaguna. In een gesprek met de State Minister van Justitie Mesfin Abebe werd gesproken over de mogelijkheden voor samenwerking bij het tegengaan van

mensenhandel en het verbeteren van arbeidsomstandigheden van vrouwen die legaal naar Golflanden migreren.

Het *Business Event* bood de Ethiopische delegatie een goede gelegenheid om een beeld te krijgen van het Nederlandse investeringsaanbod en de mogelijkheden voor overdracht van kennis en technologie, mede ten behoeve van het uitbannen van armoede en de maatschappelijke en economische ontwikkeling. De zeven kansenrapporten onderstrepen de samenhang tussen maatschappelijke ontwikkeling en economische samenwerking.

Resultaten en follow-up

De kansenrapporten werden door de Nederlandse en Ethiopische partijen bijzonder goed ontvangen. Ze bieden praktische aanknopingspunten en verdiepingsmogelijkheden voor bedrijven en voor de bilaterale samenwerking. In de eerste helft van 2016 is een uitgaande missie gepland. Doel daarvan is het verkennen van de markt, het leggen van contacten en het uitdiepen van de mogelijke kansen in specifieke sectoren. De deelnemers aan het *Business Event* worden betrokken bij de voorbereiding van de missie.

Land	**Oekraïne**
Datum	**26 en 27 november 2015**
Delegatieleider	**President Porosjenko**
Type missie	**Inkomende werkbezoek**
Delegatie	**Ministers van Buitenlandse Zaken, Economische Zaken, en Landbouw**
Achtergrond	**Inkomende werkbezoek ter verdieping en verbreding van Nederlands-Oekraïense betrekkingen**

Samenvatting
Het bezoek van de Oekraïense president had tot doel de bilaterale politieke en economische betrekkingen met Nederland te versterken. Er werd gesproken over de noodzakelijke hervormingen in Oekraïne en er werd aandacht besteed aan de economische kansen van de voorlopige toepassing van het *Deep and Comprehensive Free Trade Agreement* (DCFTA) per 1 januari 2016.

Belangrijkste onderdelen programma
Minister-president Rutte sprak met president Porosjenko over onder meer de voortgang van het doorvoeren van de geplande hervormingen die zullen leiden tot een op Europese waarden gebaseerde democratie en rechtsstaat en het aanstaande Referendum.

Tijdens een High Level Business-bijeenkomst met vertegenwoordigers van het Nederlandse bedrijfsleven onder voorzitterschap van Hans de Boer (VNO-NCW) schetste president Porosjenko een beeld van de toekomstige kansen in Oekraïne. Ook vroeg hij aandacht voor de doorgevoerde verbetering in regelgeving, die zal leiden tot een gunstiger ondernemingsklimaat. Daarnaast signaleerde hij nieuwe kansen voor diverse sectoren, zoals landbouw, energie, water en logistiek. Ten slotte sprak de president de wens uit om de komende tijd meer Nederlandse investeerders aan te trekken.

MVO en maatschappelijke uitdagingen
Minister-president Rutte sprak zijn steun uit aan Oekraïne in zijn koers naar een op Europese waarden gebaseerde democratie en rechtsstaat. De minister-president maakte daarbij duidelijk dat Oekraïne zichtbaar voortgang moet laten zien in het hervormingsproces, met name op het vlak van corruptiebestrijding. Door ingrijpende hervormingen in de economie en de rechtsstaat zal Oekraïne een stabieler land worden. Het handelsklimaat kan verder worden verbeterd door de implementatie van Europese wet- en regelgeving.

President Porosjenko meldde vooruitgang bij de gewenste decentralisatie en kondigde de benoeming van een nieuwe anti-corruptie-aanklager aan. De Oekraïense economie lijkt het dieptepunt voorbij: voor 2016 wordt een lichte economische groei voorspeld. Het versterken van de Oekraïense landbouwsector, logistiek en infrastructuur zal bijdragen aan een sterkere exportpositie van Oekraïne, waarbij het minder afhankelijk van Rusland wordt als handelspartner. Het voorlopig in werking treden van de DCFTA zal Nederlandse bedrijven bovendien interessante exportkansen bieden.

Resultaten en follow-up
VNO-NCW ondertekende een MoU voor de oprichting van een *Joint Business Council* met de Oekraïense Chamber of Commerce and Industry (CCI). Dit MoU benadrukt de bilaterale economische relatie en het belang dat het Nederlandse bedrijfsleven hecht aan een goede relatie op lange termijn. Minister Ploumen leidt van 15 tot en met 17 maart een economische missie naar Oekraïne. Op 30 maart aanstaande organiseren het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het Oekraïense Ministerie van Economische Ontwikkelingen en Handel een *Business Forum* in Nederland.